

Ю.В. Ілларіонов. – К.: Фенікс, 2000. – 336 с. 4. Бондар І.Ю. Здійснення закупівель Організацією Об'єднаних Націй // Державні закупівлі України. – 2003, жовтень. 5. Ганущак Ю. Надто прозоре для корупції – таке фінансове середовище виникає в Україні в разі широкомасштабного втілення ідеї тендерних закупівель // Дзеркало тижня. – 31 серпня – 6 вересня 2002 року. – № 33 (408). 6. Гносвий В.Г. Заставні закупки як інструмент регулювання сільськогосподарського виробництва // Економіка АПК. – 2003. – №3. – С. 130–134. 7. Жаліло Я. Піррова перемога. Після вступу до СОТ Україну чекає не тільки позитив // День. – 29.01.2004. – № 214. 8. Івлічев В.П. Про деякі питання електронних державних закупівель // Державні закупівлі України. – 2003, жовтень. 9. Крикавський Є. Логістика. Для економістів: Підручник. – Львів: Вид-во НУ “Львівська політехніка”, 2004. – 448 с. 10. Морозов В.В. Основи закупівель товарів, робіт та послуг в проектах. (Тендерні процедури та контракти). – К.: Таксон, 2003. – 744 с. 11. Свешникова Т. Виртуальна логістика економить реальні гроші // <http://www.business2business.ru/> 12. Седых С. Автоматизація конкурсних закупок // <http://www.iteam.ru/> 13. Смирчинський В.В. Логістичний менеджмент державних закупівель. Теоретично-правовий та методологічний аспект: Наукове видання. – Тернопіль: Карт-бланш, 2004. – 390 с. 14. Сятин М., Долінський М. Біржі “на дісті” // Україна молода. – 31 березня 2004 року. – С. 6. 15. Шатковський О.П. Функціонування національної системи державних закупівель у контексті прийняття закону України “Про внесення змін до закону України “Про закупівлю товарів, робіт і послуг за державні кошти” // Вісник державних закупівель. – 12.05.2003. – №113. 16. Шатковський О.П., Яременко С.О., Карасьова В.В., Пила В.І., Колотій В.М., Дацюк Т.Л. Державні закупівлі в Україні. – К.: НДЕІ Мінекономіки України, 2004. – 234 с.

УДК 330.8 (477.8)

Н.Є. Лихолат

Львівський інститут економіки і туризму

СТАН СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА В ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ В ПЕРІОД ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ 1929–1933 рр.

© Лихолат Н.Є., 2006

Досліджено стан сільськогосподарського виробництва в Західній Україні в період економічної кризи 1929–1933 рр. Розглянуто площі, зайняті під різними культурами, врожайність та збори зернових, а також стан тваринництва і його роль в житті селян. Подано вплив податкової системи, земельної реформи, сільськогосподарських машин, знарядь праці, застосування добрив на сільськогосподарське виробництво.

State of the farm production in Western Ukraine in the time of economic crisis 1929-1933 is investigated. The areas were different agricultural plants grow, productivity and harvest grain-crops, as well as condition of cattle breeding and its role in life of farmers is considered. The effect of structure, land reform, agricultural machinery, implements, usage the fertilizer for farm production is shown.

Постановка проблеми і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Проблема досліджень стану сільськогосподарського виробництва в Західній Україні в період економічної кризи 1929–1933 рр. має незаперечне значення для вивчення економічної історії. Відсутність дослідження в галузі сільськогосподарського виробництва Західної України змушувала багатьох дослідників обмежуватись лише констатацією рівня сільськогосподарського виробництва 1932 р. Вивчення стану сільськогосподарського виробництва має важливе значення в розвитку науки про сільськогосподарську кризу в Західній Україні, як важливого періоду в історії народного господарства 30-х років ХХ століття.

Аналіз останніх публікацій та досліджень за темою. Тема не є дослідженою, публікацій з цієї проблеми майже не має. Автор у роботі висвітлює становище селянства Західної України в період світової економічної кризи 1929–1933 рр. Розглядається процес диференціації та зубожіння трудового селянства в цей період [10, 11]. Багато авторів обходили стороною економічну кризу 1929–1933 рр. в Західній Україні. Публікації про сільськогосподарську кризу в Польщі не виділяють стан сільськогосподарської кризи в Західній Україні, а подають її в комплексі економіки Польщі. Тому дослідження проводилися на основі інформації, отриманої з архівних документів Львівського та Івано-Франківського архівів [1–8].

Цілі статті. Мета нашого дослідження – відобразити економічну кризу 1929–1933 рр. в сільськогосподарському виробництві та її вплив на становище селян в Західній Україні. Розглядаються зміни в розмірах обробленої землі, врожайності та зборах зернових, в кількості худоби. Питання малодосліджене і являє собою певний науковий інтерес. Господарство регіону носило аграрний характер. Тому стан сільського господарства в роки економічної кризи мав певне значення в економіці Західної України.

Основний матеріал дослідження. Слід зауважити, що площі сільськогосподарських угідь в 1931 р. збільшилися порівняно з 1929 р. Якщо загалом по регіону в 1929 р. було 8877,0 тис. га сільськогосподарських угідь, в тому числі орної землі – 4348,4 тис., лук і пасовиськ – 1572,7 тис., садів і городів – 173,8 тис., лісів – 2114,3 тис., інших земель – 667,8 тис. га (3), то у 1931 р. усіх сільськогосподарських угідь було 9574,1 тис. га, в тому числі орної землі – 4573,6 тис., лук і пасовиськ – 1692,0 тис., садів і городів – 200,0 тис., лісів – 2349,2 тис., інших земель – 759,5 тис. га [5, 2, 8]. Незважаючи на кризу, збільшилася кількість використаних земель на різні цілі. Це було викликано тим, що багато дрібних селян краю, йдучи на різноманітні втрати, намагалася компенсувати падіння цін на сільськогосподарську продукцію, збільшуючи розміри свого виробництва. Однак можливості такого розширення виробництва були обмежені через недостатню кількість землі і засобів виробництва.

За час економічної кризи посівні площі, зайняті під найважливіші культури, трохи збільшилися. Виняток становили площі під гречкою, кукурудзою і цукровим буряком. Розширення використовуваних земель вело до ще більшого падіння цін на усі продукти сільського господарства. У звіті Львівського воєводства за 1932/33 р. вказувалося, що в грудні 1931 р. ціна 1 ц жита становила 24,5 злотих, ячменю – 19,0, вівса – 19,5, гречки – 17,5, а в грудні 1932 р. відповідно 13, 25, 11, 0, 12, 0 злотих. Таке катастрофічне падіння цін спостерігалось і в останні роки кризи.

Чіткішу уяву, з якими цілями використовувалися землі, зображають дані про розподіл орної землі під ті чи інші сільськогосподарські культури (табл. 1).

Селяни Західної України в період кризи не були в стані сплачувати усі податки, які існували в панській Польщі. Розмір податків більше ніж подвоївся, і для їх сплати вимагалось майже в чотири рази більше сільськогосподарської продукції.

Непідйомний для сільського господарства тягар податків і заборгованості посилювали і прискорювали процес експропріації селянських мас. Знижувалася рентабельність селянських господарств. Це призводило до того, що селяни не тільки не отримували доходу від вкладених в господарство засобів, але, будучи не в стані забезпечити собі умови для простого виробництва, розорялися і вимушені були ліквідувати своє господарство.

Дрібні селянські господарства Західної України страждали не тільки від малоземелля і поміщицької кабали, але і від лихварів. Вічним супутником пережитків доринкових відносин і переважання дрібного селянського господарства був бурхливий розвиток лихварства.

Під час кризи, коли дуже знизилися ціни на сільськогосподарські продукти, заборгованість селян надзвичайно швидко зростала. Це була передусім заборгованість лихварям. Селянській бідноті був закритий доступ до “організованого” державного кредиту. Селянські заклади давали кредит тільки поміщикам і заможним селянам. Внаслідок цього кількість господарств, які отримували кредит, в період кризи скоротилася. Але разом з цим збільшилася роль лихварів.

Використання орної землі під основні сільськогосподарські культури в 1928 і в 1931 рр. (в тис. га)¹

Культура	Рік	
	1928 р.	1931р.
Пшениця	515,6	728,3
Жито	921,3	1030,6
Ячмінь	363,1	366,5
Овес	586,6	624,8
Гречка	149,2	148,6
Просо	38,3	45,1
Кукурудза	89,5	88,1
Горох	30,2	33,4
Бобові	21,7	25,2
Картопля	517,7	625,4
Цукровий буряк	37,3	11,8

Сплата боргів здійснювалася в багатьох випадках шляхом продажу або простої передачі кредиторам землі, худоби, сільськогосподарського інвентаря. Отже, селянство задавлене боргами, для виживання змушене було розширювати посівні площі, працюючи за безцінок.

Скорочення сільськогосподарського виробництва в Західній Україні в період кризи не носить такого загального характеру, як падіння цін на сільськогосподарську продукцію. Загальний характер аграрної кризи, його тісний зв'язок з промисловим проявляється з особливою силою в падінні цін і дохідності сільського господарства (а не в загальному скороченні сільськогосподарського виробництва). В селянських господарствах, де зберігається величезна кількість дрібних, роздроблених селянських господарств, скорочення виробництва під час кризи наступило не одразу, а поступово. Проходив певний час, коли в результаті збиткових цін скорочувалося виробництво сільськогосподарських продуктів. В результаті аграрна криза затягнулася до 1935 р.

За роки кризи збільшилися валові збори пшениці і вівса (за рахунок розширення площ під цими культурами і за рахунок збільшення врожайності). Виробництво жита підтримувалося на досягнутому рівні тільки через розширення площ. Валові збори інших культур зменшилися насамперед за рахунок зменшення врожайності, а таких культур, як цукровий буряк, гречка і кукурудза – за рахунок скорочення посівів і зниження врожайності. Скорочення виробництва цукрового буряка значною мірою було обумовлено кризою в цукровій промисловості.

Як наголошувалося вище, ряд протидіючих факторів обумовило те, що сільське господарство реагувало на падіння цін зменшенням своєї продукції не відразу, а поступово (і навіть тимчасово збільшувало свою продукцію, незважаючи на падіння цін і збитковість виробництва). Цьому сприяла наявність великої кількості фіксованих платежів, які повинні були бути відшкодованими, незалежно від обсягу виробництва. Головне полягало в тому, що скорочення виробництва для дрібних і найдрібніших селянських господарств Західної України було рівносильним загибелі. Виробничо деградує, дрібні господарства порівняно довгий час продовжували працювати собі у збиток (коли ціни на сільськогосподарські продукти не покривали витрат виробництва, не забезпечували навіть умов простого виробництва).

Характерно, що на виробництві більшості технічних культур в Західній Україні більше відбивалися коливання кон'юнктури, ніж на виробництві зернових. У цьому регіоні вирощували льон. У 1929 р. ним було засіяно 20,9 тис. га землі, а в 1933 р. – 20,0 тис. га [4, 6]. Цього ж року землевласники західноукраїнських земель зібрали 236,3 тис. ц насіння льону і 130,8 тис. ц волокна [4], а в 1933 р. відповідно 93,3, 54,8 тис. ц [6]. У 1933 р. порівняно з 1929 р. виробництво насіння льону скоротилося в 2,5 раза, а волокна – майже в 2,57 раза. Під час кризи відбулося скорочення площ, зайнятих під льон, і сильне зниження врожайності.

¹ Складено за даними: 6, с. 10; 9, с. 12; 3, с. 906, 907.

**Валовий збір і врожайність найважливіших
сільськогосподарських культур у 1928 і в 1933 рр.²**

Культура	Рік			
	1928		1933	
	т	ц/га	т	ц/га
Пшениця	5018,6	9,7	7780,3	10,6
Жито	9598,3	10,4	10620,9	10,3
Ячмінь	4464,3	12,3	3744,8	10,2
Овес	6088,5	10,4	6656,8	10,6
Гречка	1108,9	7,4	7444,6	5,0
Просо	395,5	10,3	351,3	7,0
Кукурудза	834,5	9,4	510,3	5,8
Горох	305,1	10,1	277,8	8,3
Бобові	267,0	12,3	189,5	7,5
Картопля	55817,9	107,8	51004,8	81,5
Цукровий буряк	7143,8	191,4	1423,6	120,1

Важливе значення в сільському господарстві краю мало вирощування коноплі. У 1929 р. конопля культивувалася тут на 21,2 тис. га. Посіви коноплі в Західній Україні становили 69,9 % всіх посівів в країні. У 1933 р. під коноплею було засіяно 22,6 тис. га [6]. Питома вага посівів цієї культури в краю зростає до 70,6 % (від усіх посівів в Польщі).

У 1929 р. у Західній Україні було зібрано 160,2 тис. ц насіння і 141,5 тис. ц волокна коноплі (6). У 1929 р. питома вага у валовому зборі країни становила 64,8 % насіння і 63,1 % волокна коноплі, а в 1933 р. – відповідно 70,4 і 69,2 %. У 1933 р. валовий збір насіння коноплі порівняно з 1929 р. зменшився в 1,45 рази, а волокна – в 1,95 рази.

Отже, вирощування коноплі в Західній Україні мало важливе значення для усієї Польщі. Однак в роки економічної кризи, незважаючи на збільшення посівних площ під цією культурою, валові збори насіння і волокна дуже скоротилися. Причиною цього були низькі врожаї (через погіршення агротехніки і зменшення кількості добрив для ґрунту).

Досить добре в регіоні було розвинуто вирощування тютюну, яке було монополією держави. В роки економічної кризи виробництво тютюну різко скоротилося. У Станіславському воєводстві 11572 плантатори вирощували тютюн на площі 1065 га. Вони продали 1274826 кг тютюну, за який отримали 18771341 злотий. В 1933 р. кількість плантаторів скоротилася до 3838, посіви під тютюн – до 425 г. Тютюну було продано 402812 кг, за що отримали 279261 злотий [1]. Скорочення виробництва тютюну – результат політики монополії, що надавала перевагу торгівлі привізним тютюном.

Польські газети в період кризи безкінечно розміщували повідомлення про значне погіршення обробки землі, про зменшення до вжитку сіялок і культиваторів, про повернення до обробки землі дерев'яними сапами, вилами і боронами, про застосування в багатьох повітах Західної України старої дерев'яної сохи, замість плуга.

Деградація сільського господарства краю охопила і тваринництво. Після перепису 1927 р. худоби в Польщі нового перепису не було. Але щорічно 30 червня проводилася реєстрація худоби.

У Західній Україні в 1929 р. нараховувалося 1239870 коней, в тому числі у віці 3-х років і старших – 1090532 [4]. В 1933 р. нараховувалося 1142953 коні, в тому числі у робочому віці – 1048787 [6]. В період світової економічної кризи поголів'я коней різного віку скоротилося, тому що зuboжілі селянські господарства, злидні і голод змушували вбивати худобу. У 1929 р. було вбито 4840 коней, а в 1931 р. – 5940.

² Згідно з даними: 3, с. 906–908; 6, с. 15–16.

Поголів'я коней скоротилося в останні роки. В 1935 р. нараховувалося всього 1109357, а в віці 3-х років і старших – 1027920 голів (підраховано по: 7). (Всі дані приводяться без врахування коней, які рахувалися в армії).

Відповідно до даних польської статистики в 1929 р. на західноукраїнських землях нараховувалося всього 2421074 голови великої рогатої худоби, серед них: до 1 року – 354219, від 1 до 3 років – 627460 (в тому числі корів – 215307), а від 3 років і більше – 1439495 (в тому числі 1391116 корів)[4].

У 1933 р. порівняно з 1929 р. поголів'я великої рогатої худоби в краю збільшилося до 2492621 голови. Це збільшення відбулося за рахунок зміни вікової структури поголів'я. Поголів'я великої рогатої худоби у віці 3 роки і більше зросло і становило 1672825 голів, в тому числі 1622849 корів [6]. Одночасно у віці до 1 року воно дещо скоротилося (до 301114 голів); у віці від 1 до 3 років також зменшилося – до 519632 (в тому числі і корів – до 180483). Зменшення молодняка відбулося за рахунок забою, оскільки селянам не було чим його годувати. Знизилася продуктивність селянської худоби.

Населення Західної України займалося розведенням овець і кіз. Кіз тримали переважно в бідняцьких безкоровних господарствах, вівці утримувалися в усіх групах господарств. У 1929 р. нараховувалося в краю 435778 овець і кіз. В тому числі у віці до 1 року – 147974, старших – 287805 голів [4].

За роки економічної кризи поголів'я овець і кіз в краю дещо зросло. Станом на 30 червня 1933 р. населення утримувало 516083 овець і кіз. В тому числі у віці до 1 року – 195715, старших – 317458 голів [6]. Це обумовлено тим, що багато господарств не могли утримувати корів і задовольнялися дрібною рогатою худобою.

Польща в економічному відношенні була фактично колонією американського і європейського імперіалізму, а польський уряд по відношенню до Західної України проводив колоніальну політику, намагаючись зберегти поміщицьке землеволодіння, загальмувати розвиток промисловості, тримати ці землі як аграрно-сировинний придаток метрополії. Економічний гніт переплітався з соціальним і національним.

Отже, в своїй аграрній політиці польський уряд орієнтувався на “пруський шлях” розвитку сільського господарства, що сприяло збереженню на селі напівфеодалних відносин. За поміщиками збереглися великі землеволодіння. Великі земельні масиви мало духовенство. Парцеляція, що проводилася польським урядом, сприяла захопленню українських земель осадниками. В результаті комасації в селах виникали і утверджувалися заможні господарства.

Аграрна політика польських властей не вирішувала проблеми землекористування, навпаки, посилювала земельний голод. У 1931 р. майже половина господарств мала від 0 до 2 га землі. У поміщиків, духовенства і держави знаходилося більше половини земель. В такий спосіб існувало штучно створене аграрне перенаселення.

Про злиденність селянських господарств краю свідчить і розподіл худоби. Безкінні і однокінні господарства становили 72,3 % від загальної кількості, а безкорівні і однокорівні господарства – 68,6 %. Велика рогата і дрібна худоба в бідняцьких господарствах, як правило, була низької продуктивності.

Великим тягарем, що сприяв розоренню і закабаленню трудового селянства, були багаточисленні податки, збори, штрафи, різні грошові і натуральні повинності. В Західній Україні населення обкладалося більш як 100 видами податків, розміри яких в роки економічної кризи постійно зростали. За їх рахунок держава покривала великі видатки на мілітаризацію економіки, на утримання величезного державного військово-бюрократичного апарату управління. Податкова система будувалася так, що основний тягар податків лягав на дрібні селянські господарства. В податковій системі, зберігалася багато феодалних пережитків.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, аграрна криза в Західній Україні мала виключно глибокий, затяжний і гострий характер. Це відображалось насамперед на

постійному падінні цін на всі продукти сільського господарства. Збільшувалася заборгованість селян, з одного боку, знижувалися натуральні і грошові доходи, з іншого, – селяни змушені були виробляти і продавати свою продукцію за безцінь.

Деградація сільського господарства особливо чітко проявлялася у використанні машин. З вжитку селян майже повністю зникли сіялки і культиватори. Вони все більше використовували саморобні дерев'яні осі, вила, борони, дерев'яну соху, замість плуга. Зменшення використання органічних добрив, практична відсутність мінеральних добрив, погіршення обробки землі через застосування примітивних засобів призвели до зниження врожайності.

Усе це посилювало суперечності між містом і селом. Монополії з метою отримання максимальних прибутків і перекладення тягару економічної кризи на плечі простих людей встановлювали дуже низькі ціни на сільськогосподарську продукцію і монополюно високі ціни на промислові товари, які споживалися селянами. В результаті криза в сільському господарстві Західної України набула особливо затяжного характеру, яка продовжувалася фактично до 1935 року.

Аграрна криза прискорила і поглибила класове розшарування селянства. Під впливом погано розвинутої промисловості, дуже поширеного лихварського капіталу, збереження напівфеодальних відносин затримувалася повна експропріація селянства. В таких умовах в Західній Україні існував багаточисленний прошарок маленьких господарств на селі. Як наслідок, економічна криза посилила серед народних мас злидні, страждання і безробіття. Зубожіння селянства досягло катастрофічних розмірів.

У подальшому досліджуватиметься розшарування селянства за кількістю землі і худоби, вплив економічної кризи на становище селянських і поміщицьких господарств, роль земельної реформи, мета якої – збільшення кількості заможних сільськогосподарських господарств. Отже, досліджуватиметься розвиток сільського господарства в період економічної кризи 1929–1933 років.

1. Івано-Франківський обласний державний архів Ф.2, оп.2, Сп.420. 2. Львівський обласний державний архів Ф.1, оп.18, Сп.1471. 3. *Kwartalnik statystyczny*. – *Zeszyt 2*. – 1929. 4. *Rocznik statystyki Rzeczypospolitej*. – W., 1930. 5. *Statystyka przemysłowa 1933*. – W., 1935. 6. *Statystyka rolnicza 1933*. – W., 1934. 7. *Wiadomości statystyczne*. – *Zeszyt 33*. – 1935. 8. *Woewodstwo Tarnopolskie*. – *Tarnopol*, 1931. 9. *Wołyn w liczbach*. – *Luck*, 1939. 10. Лихолат Є.О. Становище селянства Західної України в період світової економічної кризи 1929–1933 рр // *Український історичний журнал*. — Київ, 1987. — № 1. 11. Лихолат Є.О. Поглиблення розшарування селянства Західної України в період економічної кризи 1929–1933 рр. // *Історія народного господарства та економічної думки Української РСР*. — К.: Наукова думка, 1989. — Вип. 23.